

Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 29, Київ, 2014

О. ТЕЛЕЖКИНА

СЛОЖНОЕ БЕССОЮЗНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПОЭТИЧЕСКОГО СИНТАКСИСА АНТОНИНЫ ТИМЧЕНКО (НА МАТЕРИАЛЕ СБОРНИКА «ГОРЯЧИЕ НИТКИ»)

Автор предлагаемой статьи рассматривает сложные бессоюзные предложения с однофункциональными и разнофункциональными предикативными частями, которые активно используются в поэтических сочинениях А. Тимченко. Рассматриваемые синтаксические единицы как активный компонент поэтического синтаксиса автора красочно реализуют свой выразительно-художественный и текстотворный потенциал.

Ключевые слова: сложное бессоюзное предложение, синтаксис, поэтический язык.

O. TELEZHKINA

COMPLEX ASYNDETTIC SENTENCE AS A COMPONENT OF THE POETIC SYNTAX OF ANTONINA TIMCHENKO (BASED ON THE BOOK «HOT THREAD»)

The author of the article analyzes complex asyndetic sentences with monofunctional and multifunctional predicative parts that are actively used in the poetic works of A. Timchenko. As an active ingredient of poetic syntax of the writer the studied syntactic units fully realize their expressive and artistic and text forming potential.

Key words: complex conjunctionless sentence, syntaxis, poetic language.

УДК 811.161.2':81'366+373.46

Ірина ЯРОШЕВИЧ

УСТАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОРФОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ПЕРІОД КІНЦЯ ХХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті зосереджено увагу на висвітленні проблеми розбудови понять морфологічної системи та їх термінологічного вираження у період національного відродження і розширення функцій української мови кінця ХХ- початку ХХІ ст. із залученням до аналізу новітніх джерел з морфології та лінгвістичної термінології.

Ключові слова: термін, морфологічна терміносистема, частини мови, морфологічні категорії, міжрівневі категорії.

Сучасна лінгвістика особливу увагу приділяє проблемі системності мови і всім її складникам, у тому числі й термінотворенню. Не потребує доказу те, що термінотворення є тим підґрунтям, яке забезпечує активне функціонування мови в усіх сферах суспільного життя її носіїв, адже саме терміни «допомагають їй здійснювати одну з основних функцій – функцію пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань» [14, с. 3]. Цілком зрозуміло, що кожна наука не може залишатись незмінною, дослідні її горизонти постійно розширюються, у результаті чого вона збагачується новими фактами, новим їх розумінням і новими теоріями.

Розвиток термінологічної науки як вищого досягнення «культурного зросту народу, його культурного становища» [12, с. 50] у різні періоди існування української мови відбувався нерівномірно, і цілком зрозуміло, що чим вищого ступеня у своєму розвитку вона досягала, тим більше проблем у її вивченні поставало перед дослідниками.

Актуальною на сьогодні залишається проблема творення, відновлення й кодифікованого усталення національної ідентичності термінів протягом останніх десятиліть у розвитку сучасної української мовознавчої науки. Кінець XX- початок XXI ст. справедливо вважають періодом найбільш бурхливого її розвитку, посиленням акцентом на новітніх засадах функційно-категорійної граматики, що визначає, зокрема, нові класифікаційні принципи опису морфологічних категорій, графемного складу і парадигм, відкриває перспективу чіткого їх членування й опис засобів експлікації. Із появою нових лінгвістичних напрямів і концепцій у дослідженні мовних явищ спостерігається перегляд звичних уявлень про сутність багатьох понять морфології як невід'ємного складника граматики, на позначення яких запроваджуються і нові терміноодиниці. На цьому етапі розвитку морфологічної термінології якнайвиразніше позначилися позамовні чинники.

Як слушно зауважує С.Я. Єрмоленко, «у добу національного відродження зростає інтерес до історії народу, активізується

національне самопізнання, зокрема й пізнання історії мови, бачення її окремішності, самотності» [6, с.10]. Ця окремішність, самотність української мови виразно простежується у науковій мові, невід'ємним атрибутом якої є національна термінологія.

Із здобуттям українською мовою державного статусу постала нагальна потреба у впорядкуванні й унормуванні усіх терміносистем, у тому числі й граматичної. Проблема національної термінології набула державної ваги. Саме на цьому етапі найвиразніше простежується розбудова на національній основі фахових терміносистем у кожній науковій галузі, намагання вчених-мовознавців відновити національну ідентичність окремих термінів, створених на початку ХХІ ст., цілеспрямоване введення нових терміноодиниць у наукову практику. Особливо активно процеси національної ідентифікації розгортаються у словотвірному оформленні термінів. У 1994 році вийшов друком перший том тритомного «Російсько-українського словника наукової термінології», присвячений суспільним наукам, що його підготували до видання науковці Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України [15]. У цьому томі словника зафіксовано і морфологічні терміни (хоча й переважно на позначення елементарних понять морфології), що набули кодифікованого характеру в граматичній термінології.

Проблема усталення лінгвістичної термінології в цілому і морфологічної зокрема залишається актуальною наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Особливо помітним є розрив між науковими і навчальними граматиками. З метою усунення такого розриву на початку 90-их років науковці створили підручник нового покоління для вищої школи – теоретичний курс «Грамматика української мови. Морфологія» (автори: О.К.Безпояско, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський) [1]. З урахуванням функціональних можливостей морфологічних одиниць у цій праці висвітлено принципові теоретичні питання нового поділу слів за частинами мови, з нових позицій схарактеризовано особливості функціонування деяких граматичних категорій і форм, представлено розширений термінологічний апарат дослідження тощо. Видання містить «Предметний покажчик», у якому засвідчено використані в праці морфологічні терміни, частину з яких до підручкової літератури було введено вперше, зокрема:

категорія аспектуальності, валентність, ад'єктив, неродові іменники, маскулізми, фемінативи, займенникові іменники, займенникові прикметники, номіналізація, вербойди, категорія родів дії, категорія персональності/імперсональності, граматикизація, грамема, категорія темпоральності, категорія локатива, категорія речовинності, категорія співвідносної інтенсивності ознаки тощо.

Короткий термінологічний словник з морфології містить також підручник для студентів-філологів «Морфологія української мови» (автор - В.О. Горпинич), у якому засвідчено такі новостворені терміни за продуктивною словотвірною моделлю: *модальник* на позначення класу модальних слів та *станівник* на позначення слів категорії стану, які автор виділяє в окремі частини мови. Крім того, для позначення класу незмінних слів вигукового характеру вчений запроваджує термін *комунікативи*, а для позначення перехідних явищ у системі частин мови до підручника залучає терміни *конверсія, нумералізація, інтер'єктивація, кон'юнкціоналізація, адвербіалізація, ад'єктивація*, усталені в науковій мовознавчій практиці [6].

У 2010 р. окремим виданням вийшов «Короткий термінологічний словник з морфології української мови» (укладач – Є.Б. Барань), призначений для студентів-філологів.

Важливі матеріали для простеження шляхів становлення системи лінгвістичних (у тому числі й морфологічних) термінів містить підручник з термінознавства «Українське термінознавство» (автори: Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк) [13], у якому узагальнено досвід українських учених у випрацюванні національної термінології, визначено основні проблеми термінотворення й окреслено перспективи розвитку термінознавчої науки, що дало поштовх до її розбудови.

Термінологічну діяльність українських науковців координує й спрямовує виділений у структурі створеного в 1991 р. на основі кількох відділів Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України. Науковий доробок учених-термінологів на своїх сторінках висвітлює заснований у 2001р. науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України «Українська мова».

До розв'язання проблем національного термінотворення долучаються не лише науковці Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Інституту української мови НАН України і вчені-викладачі вищих навчальних закладів, а й створений у 1977 р. на основі Термінологічної комісії Комітет наукової термінології НАН України. Результатом діяльності цих інституцій є проведення наукових конференцій і періодичне видання збірників наукових праць з проблем термінології «Українська термінологія і сучасність». Своєю тематикою і проблематикою ці збірники засвідчують зростання наукового зацікавлення проблемами української національної термінології в цілому й граматичної зокрема.

Заслуговують на особливу увагу в цих збірниках статті І.Р. Вихованця, присвячені з'ясуванню практичних проблем термінотворення, – «Українська граматична термінологія» [3], «Про словники лінгвістичних термінів» [2], «Студії про частини мови: Термінологічний аспект»[5]. В останній статті автор переконливо доводить суперечливість традиційного поділу слів за частинами мови, оскільки класифікація частин мови ґрунтується не на одних засадах. Порушуючи питання кількості частин мови і відповідності граматичних термінів семантико-граматичній сутності вирізняваних частиномовних одиниць, учений виводить із їхнього складу прийменники, сполучники, частки та вигуки, позначаючи перші три класи слів термінами *аналітичні синтаксичні морфеми* та *слова-морфеми*, а вигуки та деякі розряди часток – терміном *слова-речення*, які, на його думку, варто розглядати в синтаксисі. Крім того, у цій статті обґрунтовано доцільність заміни деяких традиційних термінів на позначення частин мови семантично і функціонально більш виразними: замість терміна *іменник* запропоновано вживати *предметник*, а замість терміна *прислівник* – *обставинник*. Для позначення *прийменника* запропоновано термін *обставинниковий транспозитор*, оскільки його функція зводиться до переведення *предметника* (тобто іменника) в позицію *обставинника* (тобто прислівника), а на позначення часток – *видільники* [4, с. 4].

У статті «Студії про українські відмінки: термінологічний аспект» І.Р.Вихованець запропоновував також увести нові терміни для позначення системи відмінків на основі виявлення їхніх

семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних характеристик: *суб`єктник* (*називний відмінок*), *похідник* (*родовий відмінок*), *адресатник* (*давальний відмінок*), *об`єктник* (*знахідний відмінок*), *знаряддєвик* (*орудний відмінок*), *місцевик* (*місцевий відмінок*) і *кличник* (*кличний відмінок*) [5, с. 3-7]. Привертає увагу власне українська словотвірна будова новостворених термінів із продуктивними суфіксами - *ник*, - *ик*.

Висвітленню теоретичних проблем граматики присвячено низку праць А.П. Загнітка, найважливіші з яких: «Основи функціональної морфології української мови» [9], «Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (Проблеми теорії)» [8], «Теоретична граматика української мови. Морфологія» [10]. Ці та інші наукові праці вченого є свідченням розбудови морфологічної термінології із залученням до аналізу як питомо українських, так і запозичених терміноодиниць, зокрема уточнення дефініцій понять морфології та термінологічного закріплення у граматичній системі мови.

Морфологічна термінологія досить повно представлена також в енциклопедії «Українська мова» [17], створення якої стало можливим завдяки тим неоціненним здобуткам, які накопичило українське мовознавство, починаючи від найдавнішого періоду до сьогодення.

Важливим здобутком української мовознавчої науки, підсумком теоретичних узагальнень українських граматистів у вивченні морфологічної будови мови стала академічна граматика «Теоретична морфологія української мови» (автори: Іван Вихованець, Катерина Городенська) [4], у якій з позицій функційно-категорійної теорії розглянуто центральні питання морфології; основні морфологічні одиниці, морфологічні категорії, графемний склад та функції, зокрема подано нову інтерпретацію частин мови і морфологічних категорій і форм з погляду виявлення ***центральності, напівцентральної, периферійності, напівпериферійності***. Крім того, простежено взаємозв'язки морфології з іншими рівнями граматики, зокрема з синтаксисом і словотвором у результаті чого визначено сутність поняття та відповідний термін на його позначення – ***міжрівнева категорія***. Як зазначено у передмові цієї праці, у ній «зреалізовано двоє завдань – теоретичні пошуки в галузі граматики та оборона

природної (не спотвореної!) стихії українського слова» [4, с. 6]. Ідеться передусім про термінологічне вираження понять морфології за допомогою терміноодиниць, що своїм змістом та словотвірними особливостями відбивають специфіку української мови. Шкода, що до праці не додано словопоказчика морфологічних термінів, уживаних у ній. А їх у монографії, за нашими підрахунками, близько трьохсот, значну частину яких до наукового обігу введено вперше, зокрема такі: *морфологічне слово, морфологічна одиниця-конструкція, морфологічна членованість, слова-морфеми, слова-речення, первинні/вторинні іменники, іменники нульової відміни, морфологічні/ семантичні відмінки, морфологізована/неморфологізована транспозиція, напівморфологізація, міжрівнева граматична категорія, аналітичні, морфологічні, синтаксичні дієслова* тощо.

Систематизований опис і кодифікацію системи морфологічних термінів у складі лінгвістичної термінології в україністиці представлено у праці О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія». Привертає увагу в цій праці стаття «Морфологія», у якій чітко схарактеризовано головні напрями досліджень сучасної морфології: випрацювання критеріїв частиномовної класифікації, інвентаризація граєм і засобів їхнього вираження, опис морфологічних парадигм, аналіз еволюційних процесів у системі морфологічних одиниць тощо [16, с. 398-399].

Наприкінці XX - на початку XXI ст. засвідчено тенденцію до перегляду термінологічного вираження деяких морфологічних одиниць та до відновлення в морфологічній термінопідсистемі втрачених питома українських термінів (зокрема, *дієіменник* на позначення інфінітива, *замінний іменник, замінний прикметник* на позначення займенника/ займенникових слів, *предметовник/ ім'я предметне* на позначення іменника та ін.), активно використовуваних у працях граматистів початку XX ст. – Є.Тимченка, А.Кримського, О.Курило та ін..

Утвердження термінів у літературно-нормативному вжитку зазвичай супроводжується зміщенням у лексико-семантичній системі мови, у якій поряд з новими терміноодиницями знаходять місце і традиційні. Тому з певністю говорити про нові терміни в окремо взятій галузі можна лише стосовно позначення принципово

нових понять, пов'язаних із прогресом науки і розширенням її понять.

Отже, у досліджуваній період в українській науковій термінології відбулися кардинальні зміни в теоретичному осмисленні проблем морфології: учені не лише прагнуть відновити національну ідентичність терміноодиниць, випрацюваних у попередні періоди розвитку граматичної системи мови, а й створюють значну кількість нових термінів на позначення понять морфології, сприяють їх кодифікованому закріпленню в науковій фаховій мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І. Про словники лінгвістичних термінів //Українська термінологія і сучасність: Тези доп. Всеукраїнської наук. конф. – К., 1996. – С. 92.
3. Вихованець І. Українська граматична термінологія //Українська термінологія і сучасність: Тези доп. Всеукраїнської наук.конф. – К., 1996. – С. 11.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови /За ред. І.Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Вихованець І. Студії про українські відмінки: термінологічний аспект //Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 3-7.
6. Горпинич В.О. Морфологія української мови. – К., 2004. – 335 с.
7. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. – К.: НДІУ, 2007. – 443 с.
8. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови. Проблеми теорії. – Автореф. дис. на здобуття звання докт. філол. наук. – К., - 1992. – 38 с.
9. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. – К.: Вища школа, 1991. – 77 с.
10. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. – Донецьк: Дон НУ, 1996. – 437 с.

11.Короткий термінологічний словник з морфології української мови/ Укладач: Барань Є.Б. – Берегове, 2010. – 32 с.

12.Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про розвиток її. – К, 1909. – С. 38-79.

13.Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.М. Українське термінознавство. Підручник. – Львів, 1994. – 215 с.

14.Перебийніс В.С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики //Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 3-7.

15.Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки/ Укладачі: Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова та ін..- К., 1994.

16.Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.

17.Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана. - 1-е вид.- 2000. – 750с.; 2-е вид. - 2004.-818с.; 3-є вид.– 2007. – 859 с.

И. ЯРОШЕВИЧ

УСТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПЕРИОД КОНЦА XX СТ. - НАЧАЛА XXI СТ.

В статье сосредоточено внимание на освещении проблемы введения в морфологическую систему новых понятий и их терминологического выражения в период национального возрождения и расширения функций украинского языка в конце XX – в начале XXI ст. с привлечением к анализу новейших источников по морфологии и лингвистической терминологии.

Ключевые слова: термин, морфологическая терминосистема, части речи, морфологические категории, межуровневые категории.

I.YAROSHEVYCH

STRENGTHENING OF NATIONAL IDENTITY OF MORPHOLOGICAL TERMS IS IN A PERIOD END OF XX OF CENTURY. -to BEGINNING of XXI of CENTURY

In the article attention is concentrated on illumination of problem of development of concepts of the morphological system and them terminological

expression in a period a national revival and expansion of functions of Ukrainian of end of XX- to beginning of XXI of century with bringing in to the analysis of the newest sources from morphology and linguistic terminology.

Key words: term, morphological term-system, parts of speech, morphological categories, interlevel categories.